
JAMES KIRKWOOD (1650–1708) TERVEZETE A PARÓKIAI NYILVÁNOS KÖNYVTÁRAK ALAPÍTÁSÁRA

POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA

A (PARÓKIAI) NYILVÁNOS KÖNYVTÁR

A mai könyvtári gyakorlat, illetve a könyvtártörténet nyilvános könyvtáron egy közösség, körzet vagy régió szolgálatára jogi felhatalmazás alapján létrehozott olyan entitást ért, amely nyomtatott és egyéb könyvtári anyagok vagy azok kombinációjának szervezett gyűjteménye, és amely fizetett személyzettel rendelkezik, akik a szolgáltatásokat előre megállapított szabályok szerint a köz számára elérhetővé teszik, az ehhez szükséges háttérrel pedig részben vagy egészében közpénzekből biztosítják.¹ A mai hatályos magyar könyvtári törvényben és a szakmai közös tudáskincsben a nyilvános könyvtár fogalma azonban ennél sokkal összetettebb, nem csupán a szakkifejezéseként használatos nyilvánosság és a néhány, az állomány összetételére, nem meghatározott értékítéllelhez kötődésére, a használat módjára és a szolgáltatás finanszírozására vonatkozó általános ismérvekre korlátozódik, hanem a szolgáltatás minőségét mutató tényezők, azok megléte, teljesülése is benne foglaltatik.²

A közösségi használatú, tehát publikus könyvtárak (elő)története az ókori római könyvtárakig vezethető vissza,³ de historiájukban fontos lépés volt a reneszánsz időszakában a magánkönyvtárak nyilvánossá tétele vagy akár a német tanácsi könyvtárak állományának kiegészítése és a köz számára történő megnyitása. Természetesen a privát gyűjtemények közösségi használatra való felajánlása a későbbiekben szintén lényeges szerepet játszott. Mindazonáltal ezen könyvtártípus kialakulásának időben közvetlenebb előzményeinek tekinthetők a felvilágosodás eszmei hatására, valamint a kiadványok megvásárlásának sokak számára nem felvállalható költségei miatt megszervezett különféle olvasóköri, kölcsönkönyvtárak vagy akár a vallási és/vagy az általános műveltségi szint emelését célzó gyűjtemények életre hívása. Még akkor is,

---

1 Definition of a public library. In: ALA–APA: *Certified public library administrator*. <http://ala-apa.org/certification/application/definition> (Letöltés: 2014.05.19.) Hasonló „definíció” olvasható az Unesco Public library manifesto-jában, azzal a különbséggel, hogy ott hangsúlyosan megjelenik az esélyegyenlőség és a diszkrimináció-ellenesség gondolata is: UNESCO *Public library manifesto*. <http://www.unesco.org/webworld/libraries/manifestos/libraman.html> (Letöltés: 2014.05.19.)

2 Vö. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 54–55. §. In: Complex: Hatályos jogszabályok gyűjteménye. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV (Letöltés: 2014.05.19.)

3 Landau, Thomas: *Encyclopaedia of librarianship*. 2. ed. Bowes & Bowes. London, 1961. p. 295.

ha ezeknek a könyvesházaknak az állománya – és sokszor önmagában már megalapításuk motívuma is – meghatározott értékek preferálását tükrözte, és éppen ezen értékrend határozott felvállalását, közvetítését szolgálta. A társadalomban jelentkező igények és az adott országot jellemző szellemi háttér, paradigma különbözőségei alapján háromféle nyilvános könyvtári modell alakult ki: a városi tudományos könyvtárak, a népkönyvtárak (*Volksbibliothek/-bücherei*) és a *public library*-ként ismert, helyi, nyilvános, tudományos és nem tudományos állománnyal rendelkező, értékrendjét tekintve plurális, szolgáltatási rendszerét illetően pedig multifunkcionális – tudásközvetítő, önművelő és szórakoztató irodalommal ellátó – (köz)könyvtár.⁴

Mindezen nyilvános települési könyvtárak és elméleti alapozásuk kifejlődése, illetve elterjedése a XVIII. század végén kezdődött meg,⁵ a terminus technicus modern jelentéstartalma a felvilágosodás eszmeiségéhez és a tudományos és könyves világ ekkoriban lezajló sokrétű változásaihoz, többek között az intenzív olvasásból az extenzívbe való átmenethez kötődik.

A német nyelvterület elméletalkotói közül ki kell emelni *Heinrich Stephanit* (1761–1850), a teológiai és pedagógiai felvilágosodás jeles képviselőjét, aki a népkönyvtárügy előfutárának tekinthető. Stephani 1797-ben tette közzé *Grundriß der Staatserziehungs-Wissenschaft*⁶ című munkáját, melyben *Volksleseanstalt*-ok, tulajdonképpen nyilvános olvasótermek rendszerét vázolta, ezen tékák munkájának összehangolását pedig az illetékes nemzeti könyvtár hatáskörébe utalta. Elgondolásának sokáig nem volt igazán erős hatása, végül azonban *Karl Benjamin Preusker* (1786–1871) és az olvasókör-mozgalom elevenítette fel nézeteit. Stephani másik vonatkozó munkája 1805-ben *System der öffentlichen Erziehung*⁷ címmel látott napvilágot, ezen művében az oktatás minden elemét átfogó állami nevelésügy megteremtését szorgalmazta; *Platon* (Kr. e. 427–Kr. e. 347) és *Immanuel Kant* (1724–1804) filozófiai alapvetését alapul véve a fizikai, az esztétikai, az intellektuális és a gyakorlati nevelést tűzte ki célul, ezek színtereiként pedig – *Martin Luther* (1483–1546) nyomdokain haladva – az iskolát, a templomot és a könyvtárat nevezte meg. Kulturális intézményrendszerében a városi és falusi könyvtárak feladata a helyben olvasás és a kölcsönzés biztosítása; célja leginkább a praktikus irodalom szolgáltatása a parasztság számára, ennek megfelelően pedig állományukat maximum száz „jól megválasztott könyv”-ben határozta meg. Tehát önála sem mai szóval élve „értéksemleges”, vagyis inkább kiegyensúlyozottan mindenféle értékrendet tükröző, kiterjedt és minőségi olvasmányanyagról volt szó, hanem „jó” könyvekről, amelyek célja, hogy mindenkit saját szakterületén, saját élethelyzetében hasznosabbá tegyen.⁸ Stephani követője, *Karl Benjamin Preusker* néptanító, szintúgy a népkönyvtári rendszer kiépítésén fáradozott. 1828-ban szervezte meg *Großenhainban* a *Bürgerbibliothek*-et – a tudományos könyvtártól ezzel a névvel különböztette meg a lakosság számára ingyenesen használható könyvtárat –, melyben könyvek mellett egyéb (külön)gyűjtemények is voltak, éppúgy, mint a reneszánsz és a barokk

4 Jochum, Uwe: *Kleine Bibliotheksgeschichte*. 3. verb. Aufl. Reclam. Stuttgart, 2007. p. 154-160.

5 Uo. p. 150-168.

6 Severin. Leipzig, 1797.

7 Froehlich, Berlin: 1805., 1813.

8 Jackson, Sidney L.: *Libraries and librarianship in the West: a brief history*. McGraw-Hill. New York, 1974. p. 280-281., illetve Jochum, i.m. p. 152-153.

„Wunderkammer”-jeiben. A nem csupán szigorúan vett könyvtári anyagot tartalmazó közgyűjtemény (esetleg vándorgyűjtemény), illetve „mozgó iskola” egyik érdekes korábbi ötletgazdája Griffith Jones (1683–1766) walesi lelkész és pedagógus.⁹

Preusker polgári-ifjúsági, azaz tudományos és praktikus ismereteket közvetítő, a kölcsönkönyvtárak (káros) szellemi hatásának ellensúlyozására létrehozott tékája 1853-ban már 3000 kötetet számlált, és általában nem regényeket, hanem testet, lelket, elmét nemesítő, tehát ismételten csak „jó”, „hasznos” irodalmat bocsátott olvasói rendelkezésére.¹⁰ A korabeli kommersz irodalom (pl. a kísértetregények) olvasásának visszaszorítására Preusker „kultur-rendőrség” felállítását javasolta, amelynek feladata a kölcsönkönyvtárak használatának monitorozása, illetve az olvasnivaló kiválasztásának irányítása volt.¹¹ (A könyvtári állományok ilyenfajta cenzúrája és az információkhoz való szabad hozzáférés ennyire súlyos csorbitása a mai könyvtárosság számára teljességgel idegen, elfogadhatatlan és a szakmai etikával összeegyeztethetetlen, mindezek mellett érdekes gondolatjáték lenne elképzelni azt, hogyan vélekednének a Preusker-féle kultúr-rendőrök a mai könyvtári állományokban is megtalálható irodalom bizonyos szegmenseiről.) Stephani és Preusker neve a német típusú modellhez, a Volksbibliothekhoz vagy Volksbüchereihez kötődik, de sok tekintetben a XVIII-XIX. század fordulóján még Anglia (és Amerika) könyvtári felfogása sem volt ettől jelentősen eltérő, sőt annak ellenére, hogy később egészen más könyvtári modell jött létre az angolszász világban, a kezdeti gyökerek hasonlósága megdöbbentő mértékű.

A francia forradalom csak kevésbé érezte szellemi hatását Anglia és az Egyesült Államok könyvtárügyében, a napóleoni háborúkkal összefüggésbe hozható gazdasági következmények azonban magában a könyvgyűjtésben és a könyv-előfizetési díjakban is megnyilvánultak. Nagy-Britannia könyvtárai közül az egyetemiak rendelkeztek ekkoriban a legnagyobb állománnyal – köztudott, hogy a *British Library* csak 1753-ban jött létre –, de ezek nyilvánossága nem volt igazán széleskörű. Ennél nyitottabbak – és talán paradoxonnak tűnik, de használatuk feltételeiben liberálisabbak – voltak a parókiái tékák, de ezeknek a gyűjteményeknek viszont a kínálata volt mennyiségben és féleségben is szerény. A kölcsönkönyvtárak és olvasókörök pedig sok tekintetben nem a „megfelelő”, igényes olvasmányokat kínálták. Ezen helyzet ellensúlyozására és másfajta irodalom, illetve értékrendű olvasmányanyag közvetítésére alakult meg 1699. március 8-án a *Society for Promoting Christian Knowledge* elnevezésű missziós, kulturális és oktatási, valamint keresztény könyvkiadói, tankönyvkiadói tevékenységet folytató szervezet,¹² amely léte kezdetén széleskörű könyvtáralapítási programot indított. (A Society mind a mai napig működik, története során az angol királyi háztól is hathatós támogatást kapott, illetve a többi, nem anglikán protestáns felekezet evangélikációs tevékenységével szintén együttműködik.) A társaság megszervezője Thomas Bray (1656–1730)¹³ anglikán lelkész volt, aki a hit, az Evangélium- és a Bibliaismeret

9 Brown, Samuel (ifj.): *Some account of itinerating libraries and their founder*. Blackwood, Edinburgh, 1856. p. 65.

10 Preusker, Karl: In: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. 3. Hiersemann, Leipzig, 1937. p. 51.

11 Jochum, i.m. p. 156.

12 A Society for Promoting Christian Knowledge tevékenységéről részletesebben a szervezet hivatalos honlapján: <http://www.spck.org.uk> (Letöltés: 2014.05.19.)

13 Bray, Thomas: In: *The dictionary of national biography*. Vol. 2. cop. Oxford. University Press Oxford, 1963-1964. p. 1147-1149.

terjesztésének eszközeiként a hívek számára – beleszámítva a színes bőrű lakosságot is – parókiái iskolák és részben a gyülekezetek, részben pedig a lelkészi kar tudásszintjének növelésére a templomokhoz kötődő könyvtárak felállítását szorgalmazta Angliában és a gyarmatokon. Ez volt a szervezet életében a szívéhez legközelebb álló tevékenységi kör.¹⁴ Munkássága azonban inkább Angliában és Walesben volt sikeres¹⁵, mint Skóciában, de Bray jelentős – sajnálatosan csak átmeneti – eredményeket ért el Amerikában is.¹⁶

Az ipari fejlődés következtében a gyárakkal rendelkező nagyvárosok lakossága az oda áramló, sokszor teljesen analfabéta tömegekkel gyarapodott, nekik kívánt segítséget nyújtani a „vasárnapi iskola” mozgalom, valamint *Samuel Brown* kezdeményezésére a kiteljesedő mozgókönyvtári hálózat.¹⁷ Az amerikai könyvtári rendszer kialakításában szintén hasonló motívumok és szolgáltatási formák figyelhetők meg, mint Angliában,¹⁸ a public library előzményei, illetve megteremtése az európai eszmei áramlatok recepcióját tükrözi, és a felvilágosodásban gyökerező, „*a nevelésbe vetett korlátlan hit*”¹⁹ megnyilvánulása. Az 1840-es évektől azonban már más világnézetek, politikai irányzatok (az akkoriban megjelenő munkásmozgalom és a liberális eszmék) követői jelentek meg, és kezdtek el érdeklődni a könyvtárak ügye iránt.

A könyvtári világ korábbi ágenseivel együtt a szolgáltatások a „megrendelői” társadalmon belül négy nagy érdekkört alkottak: az állam, a (konzervatív és liberális) polgárság, a munkásság és az egyházak más-más könyvtármodellben gondolkoztak, eltérő elvárásokat fogalmaztak meg. Közöttük jelentős érdekellentétek mutatkoznak, leginkább a munkásmozgalom és a többi tényező között. A munkáskönyvtárak a munkásság megszervezését, önszervezését célozták, a többiek törekvését leginkább a „pedagógizálás” jellemzi, céljuk tulajdonképpen a munkásság integrálása a társadalomba. A liberális polgárság az önművelést és az információkhoz való szabad hozzáférést tartotta fontosnak, a konzervatívabbak pedig a korábbi szellemi gyökerekhez közelebb állva úgy vélték, hogy a túl sok olvasás és a válogatás nélküli olvasmányanyag nem vezethet jóra. Fenntartásaik, úgynevezett „olvasásellenességük” vagy inkább a meghatározott értékrendet közvetítő olvasmányok preferálása egybecsengett az állami és bizonyos fokig az egyházi nézettel; az olvasás szabadsága nem csupán a jólét támogatója, hanem potenciális veszélyeztetője lehet. Az olvasás „anarchisztikus” cselekedet, amely eltávolít(hat) a moráltól, vallástól, nemzeti érzülettől, a hagyományoktól és a szociáldemokrácia karjaiba hajt(hat).²⁰

14 McCulloch, Samuel Clyde: The foundation and early work of the Society for the propagation of the Gospel in foreign parts. In: *The Huntington Library Quarterly*. 1945. p. 251.

15 Jackson, i.m. p. 208.

16 Bray munkásságával kapcsolatban részletesebben: Steiner, Bernard C.: Rev. Thomas Bray and his American libraries. In: *American History Review*, 1896. p. 59-75.

17 Részletesebben Pogányiné Rózsa Gabriella: A mozgókönyvtári szolgáltatások kezdete: Samuel Brown „itinerating library”-ja. In: *Kulturális valóságismeret és EKF 2010 – 35 éves a pécsi kultúráközvetítő képzés*. [elektronikus dok.] Tudományos konferencia és emlékülés. 2010. november 18-19. Pécs: PTE FEEK, 2011. p. 463-473. Elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban is: www.mek.oszk.hu, illetve: Uó: Samuel Brown „itinerating library”-ja. In: *Határsávok. 2009/2010*. Szombathely-Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2012. p. 211-224.

18 Jackson, i.m. p. 284-288.

19 Hessel, Alfred: *A könyvtárak története*. Bp.: OSZK KMK, 1959. p. 125.

20 Jochum, i.m. p. 155-156.

A sokféle könyvtárfelfogás tehát csak úgy volt egymással összeegyeztethető, ha az egyéni és közösségi érdekek egybeesését hangsúlyozzák: az egyén és a közösség jóléte is a tudás terjesztésével, a művelődéssel és az önműveléssel valósítható meg. Ma ezt élethosszig tartó tanulásnak nevezzük. A XIX. század derekától tehát az állam és a helyi közigazgatás mindjobban foglalkozott az „alattvalók” olvasmányjaival. Ez vezetett el a félig-meddig spontán települési, közösségi civil kezdeményezéseknek formálisan megszervezett intézményi keretekbe való transzformálásához, rendszerszerű elterjesztéséhez, vagyis törvényben, a *Public library* actekben való szentesítéséhez. A különböző pólusok (az állam és sok tekintetben az egyházak, a liberális és konzervatív polgárság és a munkásság) közös nevezője a népművelés (andragógia), a különféle földrajzi területeken eltérő hangsúlyt és politikai irányt kapó „nevelő” modell, melynek alapja az, hogy az olvasás, a tanulás, a művelődés hozzájárul az egyéni és a társadalmi jóléthez, tehát mindenkinek az érdekét szolgálja. Tagadhatatlan azonban, hogy a public library megteremtésének hosszú (elő)történetében az egyik igazán előmozdító és a későbbi fejlődést sok tekintetben befolyásoló korszak, illetve szellemi hatás a reformáció volt, nevezetesen Luther 1524-es és a protestantizmus átfogó „művelődéspolitikai” alapvetésének is tekinthető *An den Ratsherren aller Städte Deutsches Lands, daß sie christliche Schulen aufrichten und erhalten sollen*²¹ című írása. Elképzelései a többi protestáns egyházban is gyökeret eresztettek, a vallási, valláserkölcsi nevelés, az olvasás elterjesztése, a tudományok fejlesztése, támogatása és filantróp érzelmek együttese a későbbiekben is érdekes könyvtármodellek kidolgozását eredményezte. (Természetesen nem lehet azonban azt állítani, hogy hasonló könyvtáralapítások ne lettek volna a római katolikus egyház hívei körében, ezek tárgyalása azonban nem tartozik ezen írás célkitűzései közé.)

A teljesség igénye nélkül célszerű megemlíteni *John Duryt* (1595–1680), aki a kiliazmus (millenárizmus) követőjeként Krisztus ezeréves földi uralmának, a hitnek, a szépnek, jónak, kegyességnek és a tudásnak, műveltségnek korszakát előkészítendő fogalmazta meg a tudományos információs szolgáltatás rendszerének modelljét.²² De szintén meghatározó indítást jelentett a protestáns etika és a vilájobbító emberbaráti tettvágy a mai mozgókönyvtári ellátás első megszervezőjének munkásságában, a skót *Samuel Brown* (1779–1839) által 1817-ben útjára bocsátott „itinerating library” mozgalomban.²³ *Samuel Brown „... felfogása [...] nagyban hasonlít a felvilágosodás korának népnevelő, az általános műveltségi szintet emelni akaró törekvéseihez, az olvasás szerepét a moralizáló lapok szerkesztőihez, szerzőihez hasonló módon értékeli”.*²⁴ És ebbe a szellemi környezetbe, fejlődési ívbe illeszkedik bele a XVII–XVIII. század fordulóján

21 E témával kapcsolatban nemrégiben eme folyóiratban közölt cikk: Pogányiné Rózsa Gabriella: Luther nézetei a könyvtárakról: A protestáns könyvtármodell kialakulása. In: *Könyv és Nevelés*, 2012. 4. sz. p. 8-19. http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/luther_nezetei_a_konyvtarakrol (Letöltés: 2014.05.19.)

22 Részletesebben: Pogányiné Rózsa Gabriella: *John Dury és „The reformed librarie-keeper” (1650) című munkája*. In: *Könyvtár és társadalom vonzásában: Köszöntőkönyv dr. Tóth Gyula 70. születésnapjára*. (Szerk.: Czövek Zoltán, Koltay Tibor, Pálvolgyi Mihály) Savaria University Press. Szombathely, 2008. p. 193-208.

23 Részletesebben: Pogányiné, 2010. i. m. p. 463-473., illetve Pogányiné: *Samuel Brown „itinerating library”-ja*. 2012. p. 211-224.

24 Pogányiné: *Samuel Brown „itinerating library”-ja*. 2012. p. 217.

élt skót presbiteriánus lelkész, *James Kirkwood* (1650?–1708) tervezete a parókiái közösségi használatú könyvtárak megszervezéséről.

Látható tehát, hogy a public library mai értelmezésének kialakulása hosszú könyvtár-, nevelés- és művelődésméleti munka, valamint számos egyéb (pl. vallási, politikai, eszmei, gazdasági stb.) szempont mérlegelése után jött létre. A történelem évszázadai során végbement fejlődés, az egyes korokban jellemző könyvtármodellek egymásból következése, egymásra épülése azonban tagadhatatlanul nyomon követhető még akkor is, ha ennek a folyamatnak mostani eredményeit és egy időben távoli korszakban, meghatározott paradigmában létezett állapotát vetjük össze.

Jelen vizsgálódás időbeli határai között magától értetődően nem lehet elvárni azt, hogy a XVIII. század elejének kirkwoodi könyvtára és a mai közkönyvtár azonos jellegzetességeket mutasson az állomány összetétele, a gyűjtemény célja, a nyilvánosság értelmezése vagy a finanszírozás tekintetében. „*Mindezek a könyvtárak (Alfred Hessel klasszikussá emelkedett művében a reneszánsz különféle nyilvánossá tett gyűjteményeiről, valamint a protestáns intézmények tékáiról szól) nyilvánosnak számítotnak, azonban még nem rendelkeztek azokkal a kellékekkel, amelyek az ilyen intézményeket jellemezni szokták. A könyvtárlátogatás rendszeren a kedvezményezett kis rétegére korlátozódott. A könyvtárigazgatás és a belső szervezet is sok kívánnivalót hagyott hátra. Az állomány gyarapodása teljesen a véletlentől függött, bőkezű adakozók jóakarától.*”²⁵

De akkor is létezik a mából visszatekintve szintén jól érzékelhető, értékelhető és megszívlelendő szellemi kapcsolat a (XV-)XVIII. század könyvtár törekvései és a modern, „igazi” public library kialakulása között.²⁶

JAMES KIRKWOOD ÉLETE

James Kirkwood (1650?–1708) életéről viszonylag kevés adat ismeretes.²⁷ A dunbari születésű skót lelkész tanulmányait Edinburghben végezte el 1670-ben. Joggal feltételezhető, hogy egyetemi évei alatt ő maga is használója lehetett Skócia első olyan nyilvános könyvtárának, amelynek állománya mind a mai napig fennmaradt, hiszen az edinburgh-i egyetemi könyvtár egyik ősrétege, ma különgyűjteménye az a kollektívó, amelyet 1580 augusztusában *Clement Little* (c. 1527–1580), jogász, városi tanácsnok hagyott a köz használatára azzal a kimondott szándékkal, hogy példáját a későbbiekben más is kövesse. A kollektívó minden egyes kötetében megtalálható a bejegyzés, amely szerint a donátor a városnak és Isten egyházának adományozta azt.²⁸

Stúdiumait befejezve Kirkwood először *John Campbell*nek (1636–1717), Caithness és Breadalbane earljének udvari lelkészeként szolgált, az ő közbenjárására került 1679. május 12-én a skót felföldi Mintoba. Azonban ott szembesülnie kellett azzal, hogy

²⁵ Hessel, i.m. p. 70.

²⁶ Jackson, i.m. p. 164., illetve Aitken, W. R.: A history of the public library movement in Scotland to 1955. Glasgow: Scottish Library Association, 1971. p. 1-13.

²⁷ Kirkwood életével kapcsolatban: Kirkwood, James: In: *The dictionary of national biography*. Vol. 11. cop. Oxford: Oxford University Press, 1963-1964. p. 225-226., Jackson, i. m. p. 208-210., Miller, James: *The history of Dunbar*. Dunbar: James Downie, 1859. p. 218-220.

²⁸ Aitken, i.m. p. 1-2.

az eredendően gael²⁹ és angol kétnyelvű országban kormányzati nyomásra az angol kultúra a XVII. század végére már egyre jobban visszaszorította a skót gaelt. A századforduló időszakában heves vita folyt arról, hogy az oktatás nyelve az angol vagy a skót gael legyen; ebben a disputában Kirkwood egyértelműen az anyanyelv mellett foglalt állást, de elképzelései, érvei nem tudták a korabeli oktatáspolitikát megváltoztatni.³⁰ Az újonnan érkezett lelképásztor további kudarcként élte meg, hogy a lelkészek általában a *Biblia* szóbeli gael nyelvjárási szabadfordításait használták a prédikációk alatt,³¹ mivel az első gael nyelvű Szentírás csak 1685-ben jelent meg Londonban. A felföldi parókiák egyéb szempontból sem voltak megfelelők: hiányoztak az iskolák, a lelkész-könyvtárak sokszor meglehetősen szegényesek voltak, arról tanúskodtak, hogy *possessoraik* nem olvassák a Bibliát, a teológiai munkákat és egyáltalán semmiféle irodalmat.

1681. november 1-jén Kirkwoodot adminisztratív okok miatt megfosztották hivatalától; ezután sok más menekült lelkészhez hasonlóan Angliába települt át, és 1685. március 1-jétől *Gilbert Burnet* (1643–1715), Salisbury püspökének segítségével a bedfordshire-i Astwickbe került, ahol egészen 1702. január 2-áig tevékenykedett. Ekkor szintén azért kellett megválnia stallumától, mert negligálta a *III. Vilmos* angol és skót király (1650–1702) 1701-es 13. és 14. törvénye szerinti eskü letételét. A püspökkel való ismeretsége azonban egyéb aspektusból is gyümölcsöző volt számára. Bizonytalán ismerhette Burnet gazdag tékáját, amelyet a tulajdonos később, 1715-ben az egyházra hagyományozott,³² és amely valószínűleg a tudós püspök fő művének, a reformáció történetét feldolgozó tudományos munkájának³³ elsődleges forrásbázisául szolgálhatott. A tudós férfit megírásában az a *Robert Boyle*³⁴ (1627–1691) támogatta, akivel Kirkwood 1690-ben kezdett levelezésbe, került fontos munkakapcsolatba, és aki későbbi pályafutásában is meghatározó impulzust jelentett az életében.

James Miller (1792–1865) a *History of Dunbar* című könyvében Kirkwood angliai időszakáról megjegyzi, hogy a Boyle-hoz fűződő barátságon kívül más jóval nem igazán találkozott angol földön, csak nemtörődomséggel és ellenségeskedéssel; a gánccskodásban fő vádként azt hozták fel ellene, hogy meg akarja akadályozni a felföldi skót gael nyelv kipusztítását, amit a kormányzat támogatói 30 éven belül terveztek

29 A gael nyelvek közé három nyelv tartozik, az ír gael, a skót gael és a manx. A VI. századtól az Írországból Skóciába vándorló kisebb csoportok vitték magukkal saját nyelvüket, így az ír és skót változat lényegében a XVII. századig azonos volt, a későbbiekben a skót gael helyesírás az ír hagyomány folytatójának tekinthető. A XVI–XIX. századi gael az angol elleni folyamatos küzdelem jellemzi. Vö. *Magyar nagylexikon*. 8. köt. Bp.: Magyar Nagylexikon Kiadó, 1999. p. 420. A skót gael nyomtatott írásbeliséghez érdekes adalék, hogy az első gael nyelvű nyomtatott könyv *John Carswell* (Séon Carsuel) (c. 1522–1572) skót jegyző, utóbb a Skót Egyház, a Kirk püspökének munkája, aki 1567-ben publikálta az egyházi rendtartás és Kálvin genfi katedrális gael nyelvű fordítását. Vö. MacCulloch, *Diarmaid: A reformáció története*. Európa. Bp., 2011. p. 568–569.

30 Crawford, John C.: Policy formulation for public library provision in the Highlands of Scotland. In: *Journal of Librarianship*. 1984. p. 95–98.

31 MacCulloch, i.m. p. 567–569.

32 Aitken, i.m. p. 2–3.

33 Burnet, Gilbert: *History of the reformation of the Church of England*. 1–3. T. H. for Richard Chiswell, London: p. 1679–1715.

34 Boyle, Robert: In: *The dictionary of national biography*. Vol. 6. Macmillan. New York, 1886. Smith, Elder. London, p. 118–123.

megvalósítani.³⁵ Kirkwood érvelése az volt, hogy lehetetlen Skóciát teljes angol nyelvű iskolahálózattal ellátni, és a szegényebb családok gyermekei anyagi okok miatt nem is jutnának kellő (nyelv)ismeret birtokába. Így az evangelizáció sikerének alapja mindenképpen a nemzeti nyelv megőrzése, illetve az anyanyelvű Biblia megjelentetése és terjesztése.³⁶ Éppen ez a kérdés volt Boyle-lal való közös munkálkodásuk alapja: a főúri származású tudós érdeklődése húszéves kora körül a természettudományi és a korabeli világi életre felkészítő tanulmányok (francia nyelv, tánc, sport, hosszú cavalirtour Európa-szerte) után a teológia és a Biblia tanulmányozása felé fordult. Oxfordban letelepedve az egyetemen görög, héber, káldeus és szír stúdiumokat folytatott azért, hogy az Írást eredetiben olvashassa. Anyagilag támogatta vagy teljes egészében finanszírozta az ír, wales-i, török és indus nyelvű Biblia-kiadásokat, illetve ingyenes terjesztésre 6000 katekizmus és imakönyv nyomdai költségeit vállalta magára. Biblia-társasági működése és a Kelet-Indiai Társaságban való tevékenysége során jelentős eredményeket ért el a Könyvek Könyvének terjesztésében.

1685-ben Londonban saját költségén 500 példányban adatta ki *William Bedell* (1571–1642) kilmore-i püspök már régóta készen álló ír nyelvű Biblia-fordítását. (Bedellt a XVII. század első felében kiemelkedő tudós teológusként jegyezték, aki járatos volt az arab, káldeus, héber, görög, latin és szír nyelvekben, és jelentős magánbibliotékát birtokolt.)³⁷ Ebből az edícióból adott át Boyle 200 példányt Kirkwoodnak, aki a Highland északi felének minden templomát megajándékozta egy ingyenes példánnyal, hogy vasárnaponként abból olvassanak fel az istentiszteleten.

Ezután Kirkwood 1690-ben előfizetés alapján, ingyenes terjesztésre egy újabb 3000 példányos Biblia-kiadást³⁸ nyomtatattatott ki, és további 1000 *Újszövetség* kiadási költségeit is vállalta. A kiadás érdekessége, hogy a kötethez a tudós lelkész *Robert Kirk* (1641?–1692) gael szójegyzéket is összeállított; a skót nyelvű tudományosság híres mestere 1689-ben azzal a megbízáttal került Londonba, hogy személyesen felügyelje a Bedell-féle Biblia nyomdai munkálatait.³⁹

Miután astwicki szolgálatából elbocsátották, 1703. március 4-én Kirkwoodot a Society for Promoting Christian Knowledge levelező tagjává választotta. A társaság egyik ülésén 1703. november 11-én tartott előadást *Letters and papers from Mr Kirkwood relating to the erection of lending libraries in the Highlands* címmel könyvtárszervezési programjáról.

További adatok a vonatkozó szakirodalomban csak elvétve állnak rendelkezésre Kirkwood későbbi sorsával kapcsolatban, a források eltérő közlései szerint 1708-ban vagy 1709-ben halt meg, és könyvtárát, illetve kéziratos levelezését, feljegyzéseit a dunbari gyülekezetre hagyta. A szülővárosa történetét feldolgozó, már hivatkozott tomos tanúsága szerint a téka az iskolában kapott elhelyezést, és néhány száz kötetet, leginkább latin teológiai műveket tartalmazott, a kéziratot anyag pedig Robert Boyle-

35 Miller, i.m. p. 220.

36 Crawford, i.m. p. 98.

37 Bedell életével kapcsolatban részletesebben: Comerford, Patrick: William Bedell. In: *Dead Anglican theologians society*. <http://datociety.blogspot.hu/2012/10/16-william-bedell-1571-1642-caroline.html> (Letöltés: 2014. 05.19.)

38 An Biobla Naomhtha. Lunnduin: R. Ebheringtham, 1690.

39 Kirk, Robert: In: *Dictionary of national biography*. Vol. 31. Macmillan. New York, 1892. Smith, Elder. London, p. 202-203.

lal váltott leveleiből és az ír nyelvű Biblia skóciai terjesztésével kapcsolatos dokumentumokból állt.

Kirkwood még 1699-ben szervezett meg a Skót Felföldön egy könyvtárat a Kirk klérusa és hívei számára, ennek katalógusát szintén Dunbarra hagyományozta.⁴⁰ Könyvtári vonatkozású művei mellett egy imakönyve ismert, *A new family book, or the true interest of families [...] together with several prayers for families and children and graces before and after meat* címen, amely első kiadásban 1690 októbere előtt kellett, hogy megjelenjen – bizonyítja ezt Boyle-nak azon 1690. október 18-ai keltezésű levele, amelyben köszönetet mond a kötetért.⁴¹ Kortársa volt egy másik *James Kirkwood*, aki Miller szerint unokaöccse lehetett,⁴² őt a skót pedagógiatörténeti szakirodalom jegyzi.⁴³

JAMES KIRKWOOD PARÓKIAI NYILVÁNOS KÖNYVTÁRI RENDSZERÉNEK KONCEPCIÓJA

Talán éppen Gilbert Burnet és Robert Boyle ajánlására került Kirkwood a Society for Promoting Christian Knowledge látókörébe. Az azonban bizonyos, hogy 1703-ra, a társaságba való meghívása idejére a *Kirk*, a *Skót Presbiteriánus Egyház* körében ismertnek kellett lennie, hiszen első, nyomtatásban közrebocsátott könyvtári vonatkozású munkája, az 1699-es *An overture for founding & maintaining of bibliotheks in every paroch throughout this kingdom*⁴⁴ című opusz alcímének tanúsága szerint „*alázatosan felajánlott*” javaslat a Kirk akkori Egyetemes Gyűlése számára. Mint ismeretes, *I. Jakab* angol (és *VI. Jakab* néven skót) király (1566–1625) még az 1580-as években „*élérte a politikai felnőtté válás korát*”, és sikeresen szilárdította meg a püspöki és a királyi hatalmat is, „*de közben nem volt ellene annak sem, hogy kiépüljön a presbiteriumok országos rendszere. Ez a Kirk egyetemes gyűlésének (General Assembly) komoly rangot biztosított az országos politikában, a skót parlamentével vetekedőt.*”⁴⁵

A Gyűlés jelentőségének, hatalmának nagyságára utal az „overture” kifejezés használata is, amely a korabeli skót parlamenthez benyújtott (törvény)tervezet hivatalos megnevezése.⁴⁶ Első megjelenésekor a javaslatot a szerző neve elhallgatásával adta közre, feltételezhető azonban, hogy a kortársak számára a kidolgozó kiléte nem lehetett

40 Miller, i.m. p. 218-219.

41 Kirkwood, James. In: *The dictionary of national biography*. Vol. 11. cop. Oxford University Press. Oxford, 1963-1964. p. 225-226.

42 Miller, i.m. p. 224.

43 Coleville, James: *Some old-fashioned educationists*. London: Green. Edinburgh, 1907. p. 98-108.

44 Kirkwood, James: *An overture for founding & maintaining of bibliotheks in every paroch throughout this kingdom: Humbly offered to the consideration of this present Assembly*. [S. l.]: [s. n.], printed in the Year 1699. Az általam használt változat: In: *Proposals made by rev. James Kirkwood (ministre of Minto) in 1699 to found public librarie in Scotland*. Repr. ed./with introductory remarks by William Blades. William Blades. London, 1889. p. 6. Az általam használt változat: <http://www.archive.org/details/proposalsmadebyr00kirkrich> (Letöltés: 2014.05.19.)

45 MacCulloch, i.m. p. 567.

46 Blades, William: *Introductory remarks*. In: *Proposals made by rev. James Kirkwood (ministre of Minto) in 1699 to found public librarie in Scotland*. Repr. ed. / with introductory remarks by William Blades. William Blades. London, 1889. p. 6.

titok. Az utókor azonban csak Kirkwood életének és munkásságának tudományos feldolgozása, értékelése során tudta az anonim munka szerzőségét megállapítani; a *Library Association* 1888-as glasgow-i tanácskozásán került a mű és szerzője (újra) a szakmai köztudatba. *William P. (Purdie) Dickson* (1832–1901) még a könyvtáros rendezvény évében, 1888-ban jelentette meg közleményét a *Library Chronicle* „levelezés” rovatában.⁴⁷

Kirkwood később, 1702-ben, szintén nevének említése nélküli másik – az előzőnél jóval részletesebb tartalmú – publikációjában újra vázolta koncepcióját, ennek végén áll a következő közlés: „*Ennek a levélnek a szerzője célul tűzte ki Isten ismeretének terjesztését a Skót Felföldön és azonos azzal a személlyel, aki hozzájárult az ír nyelvű Biblia kinyomtatásához és Skóciában való terjesztéséhez. Nincs hőbb óhaja, mint megtudni, hogy mit tesz a General Assembly az Evangélium terjesztésének érdekében.*”⁴⁸ – ennek alapján állapította meg Dickson az autor kilétét. Az *A copy of a letter anent a project for erecting a library in every presbitery or at least county in the Highlands* elnevezésű munka egy levél, amelyben Kirkwood egy közelebről meg nem nevezett lelkésztársát kéri fel, hogy képviselje a könyvtárak ügyét a General Assembly előtt, mivel – rögtön a levél kezdetén be kell vallania – az előző írása óta nem sok eredményt ér el részben testi bajai, részben pedig a reménytelenség, közömbösség miatt. Így nem tudta programját megvalósítani.⁴⁹

A skót lelkészek és közösségek helyzete nem javult az eltelt évek alatt, így Kirkwood érezhető melankóliával, jóval kevesebb optimizmussal, de tartalmában kiforrottabban, konkrét módszereket, intézkedéseket ajánlva fogalmaz meg realisabb célkitűzéseket⁵⁰: legalább a Felföld minden grófságában legyen – több parókia számára szervezett – közös használatú könyvtár addig, amíg az egyes parókiák nem tudnak saját tékát alapítani. A *Society for Promoting Christian Knowledge* – ahogyan már szó volt róla – elsősorban az alapító, Thomas Bray könyvtári koncepcióját kívánta megvalósítani.

Kirkwood törekvései sok tekintetben egybeestek a Bray-féle elképzeléssel, például a kölcsönzés lehetősége, illetve letétként a kiadvány árának 125%-ában való meghatározása arra enged következtetni, hogy a skót lelkész ismerte Bray munkásságát, írásait, esetleg később személyes kapcsolatba is kerülhettek egymással a Társaság ügyeiben. A szakirodalom Kirkwoodot – joggal – Thomas Bray skót másának, megfelelőjének tartja,⁵¹ mindazonáltal elgondolásai több ponton is eltérnek tőle. Törekvései földrajzilag sokkal kisebb körre terjedtek ki, csak a Skót felföldre, a megvalósítás eszközeit tekintve azonban nagyobb vonalú azáltal, hogy a *Society for Promoting Christian Knowledge* támogatása mellett a Skót Presbiteriánus Egyház Egyetemes gyűlését is igénybe vette.

47 Hivatkozza Blades, i.m. p. 5., az eredeti közlemény: Dickson, William P.: An early proposal for parochial libraries. In: *The Library Chronicle*. 1888. p. 116. Az általam használt változat forrása: www.forgottenbooks.org

48 Kirkwood, James: *A copy of a letter anent a project for erecting a library in every presbitery or at least county in the Highlands: From a reverend minister of the Scots nation, now in England, to a minister at Edinburgh: with reasons for it and a scheme for erecting and preserving these libraries*. Edinburgh: printed by George Mesman, 1702. Az általam használt változat: Two tracts on the founding and maintaining of parochial libraries in Scotland. A. C. McClurg. Chicago, 1906. p. 61-89. az idézet forrása: p. 89. Az általam használt változat: <https://archive.org/details/literaturelibra00kirkgoog> (Letöltés: 2014.05.19.)

49 Kirkwood, 1702. i.m. p. 61.

50 Kirkwood, 1702. i.m. p. 76-89.

51 Jackson, i.m. p. 208.

Kirkwood remek diplomáciai érzékének köszönhető, hogy a SPCK égisze alatt a vallási-lag-dogmatikailag, nyelvileg és akkor még politikailag is más érdekekkel rendelkező, „ellenséges” Anglikán Egyháztól kapott jelentős támogatást a skót könyvtári rendszer. Az 1702-es tervezetben a szellemi fenyegetettség megtestesítőiként, az ördög eszközeiként nem a protestáns „társegyházakat” említette, hanem a „pápiizmus”-t (a római katolikus egyház befolyását), a deizmust, az ateizmust és az ország szegénységét okolja azért, hogy „idegeneket” kell zaklatniuk ezzel az üggyel.⁵² Azonban azt sem lehet kizárni, hogy a két ország közelgő uniója (1707⁵³) szintén az együttműködést támogatta.⁵⁴ Ennek során Kirkwood már 1705-ben javasolta a Társaság skót testvérszervezeteként hasonló grémium alapítását, de a *Society in Scotland for the Propagation of Christian Knowledge* (SSPCK) csak 1709-ben jött létre, és tevékenységi körébe leginkább iskolák alapítását vette be. Abban azonban szintén különbözik a skót modell Brayétól, hogy számos olyan gondolatot is magában foglal, amelyek túlmutatnak az SPCK konkrét célkitűzésein. Sajnos Kirkwood nem talált a Társaságban támogatókat abban a kérdésben, hogy az iskolák és könyvtárak a gael nyelv megőrzésének feladatát felvállalják.⁵⁵

Kirkwood láthatóan személyes elkötelezettséggel dolgozott könyvtári koncepciója megalkotásán, amelyet bizonyonnan előismeretekre kellett alapoznia, azonban az időben előrelátó, gondolkodó emberként a saját koránál jelentősen modernebb könyvtári és könyves infrastruktúrárt álmódott meg.

A PROGRAM

Kirkwood nyilvános könyvtári programjának alapgondolatában szépen, érdekesen – és látható lesz, hogy mily modern kommunikációelméleti és -történeti megközelítésben – ötvöződik a teológiai, a könyvtár- és információtudományi, valamint a rendszerszervező vonulat. A parókiái nyilvános könyvtári rendszer átfogó (ma stratégiainak nevezhető) terve abból az axiómából indul ki, hogy az embernek élete során többféle információra, a különféle mesterségek, művészetek és tudományok ismeretére van szüksége, és emellett „Az az Isten akarata, hogy [...] felkutassuk és megismerjük csodálatos műveit, hogy csodáljuk, imádjuk végtelen bölcsességét, jóságát és tökéletességének megnyilvánulásait”. A világ megismerése tehát önmagában egybecseng az isteni akarattal, ehhez hosszú életet, képzelőerőt és megfelelő ítélőképességet is kapott az ember, valamint a tudomány segédeszközeként a beszéd – a gondolatok megformálása, a tanítás és a kommunikáció – képességét, így aki egy kicsiny területen valami újat ismert meg vagy fedezett fel, az a beszéd útján közkinccsá teheti tudását. De az ősbűn elkövetésével – éppen a tudás iránti vágy miatti eltévelyedés által – az ember rossz irányba fordította képességeit. Ezért az Isten lerövidítette életét, így egy emberéletben

52 Kirkwood, 1702. i.m. p. 68., 70.

53 Szántó György Tibor: *Anglia története*. Kozmosz Könyvek. Bp.: 1986. p. 148.

54 Scottish thought and letters in the eighteenth century. In: *Library of University of Glasgow Special Collections Department*. special.lib.gla.ac.uk/exhibns/scottish/libraries.html (Letöltés: 2014.05.19.)

55 Crawford, i.m. p. 98.

a világ intellektuális elsajátítása a személyes tanításon keresztül többé már nem lehetséges teljes egészében, ahogyan a „*Szeretethimnusz*”-ban is olvasható: „*Ma még csak tükörben, homályosan látunk, akkor majd színről-színre. Most csak töredékes a tudásom, akkor majd úgy ismerek, ahogy én is ismert vagyok*”⁵⁶, ám Isten végtelen irgalmában a kommunikációnak újabb módját adta: az írást – „*kezdve azzal, hogy a Sínai hegyen saját ujjával írta le a törvényt*”. Az unikális kéziratok példányokban lejegyzett tudás azonban egyrészt drága – ezáltal sokak számára elérhetetlen ismeret-rögzítés –, másrészt pedig ki van téve a múlandóságnak, így a világról alkotott tudás még mindig nem tud kilépni a töredékességből.

Az ismeretek áthagyományozásában, a tudás mennyiségi növekedésében és a tudományok fejlődésében jelentős változást a könyvnyomtatás feltalálása eredményezett.⁵⁷ A „beszéd – írás – könyvnyomtatás” felsorolásban a könyvtárosság körében közismert Fülöp Géza-féle kommunikációs forradalmak⁵⁸ sora ismerhető fel a különbséggel, hogy Kirkwood korában a további hatalmas minőségi és mennyiségi változást hozó technikai felfedezések még nem álltak rendelkezésre. (Ma már azonban az is a tudománytörténet terrénuma, hogy Fülöp Géza elméletének közléseiben hogyan váltak az informatikai fejlődés technikai eredményei és az emberi kommunikációt, valamint a könyves és könyvtári világot úgyszintén megváltoztató alkalmazásai a tudományos elméletalkotás egyre hangsúlyosabb vizsgálódási körévé és a megjelent kötetekben egyre terjedelmesebb fejezetekké.) Ám a könyvnyomtatás önmagában csupán elvi lehetőségét teremti meg a tudás szétszórásának, az információkhoz való hozzáférésnek, az ismeretek széles körben való terjesztésének a póre technikai alapokon túl számos más előfeltétele is van. A koncepció ezek számbavételére szintén kiterjed. A saját könyvtár építése kellő – ám nem mindig meglévő – pénzügyi alapot feltételez, az anyagiak megléte mellett azonban a lelkészeknek vagy a lelkésznek tanuló diákoknak idejük és lehetőségük sincs lépést tartani a folyamatosan gyarapodó irodalommal, mert messze élnek a nagy nyomdákkal, kiadókkal rendelkező városoktól, hiányoznak a kellő információs csatornák, amelyeken keresztül az új kiadványokról értesülhetnek; de önmagában a vásárlás, a beszerzés folyamata is nehézkes. Így gyűjteményeik sem lehetnek teljesekek, tehát a bennük felhalmozott irodalom alapján újra csak hiányos, mozaikszerű, felületes tudás szerezhető meg. Mindamellett az összegyűjtött tomosok később sokszor haszontalannak bizonyulnak, tulajdonosuk számára elfecsérelt időt, pénzt testesítenek meg. A saját könyvtár az életpályájuk során több költözködésre kényyszerülő possessorokat folyamatos kihívások elé állítja. „*Ezért a művészetek (vagyis a különféle mesterségek⁵⁹) és a tudományok fejlődése, a tudás terjesztése érdekében elengedhetetlenül szükségesek a teljes állományú és szabadon használható parókiai könyvtárak*”, hogy „*néhány mérföldön belül*” minden egyes szegény (diák) érdeklődő is időről időre hozzájuthasson a céljainak megfelelő forrásokhoz. Különösen szüksége van erre a fiataloknak, akik még szellemi erejük, alkotó energiájuk teljében vannak, és még

56 1 Kor 13, 12. In: *Újszövetségi Szentírás*. (Ford. Békés Gellért, Dalos Patrik.) 8. kiad. Szent István Társulat. Bp., 1978. p. 409.

57 Kirkwood, 1699. i.m. p. 3-5.

58 A felsorolást ld. Fülöp Géza: *Ember és információ*. Bp.: Múzsák, 1984. p. 34-35., a mű első kiadásában: Fülöp Géza: *Ember és információ*. Kriterion, Bukarest, 1973. p. 33-35.

59 Johnson, Samuel: *A dictionary of the English language*. 10. ed. printed for J. F. & C. Rivington (et al.), London, 1742.

mentesek a világ gondjaitól. A projekt megvalósítása során megszervezett tékák mindannyiuk hasznára pár éven belül teljesek lesznek, és nemcsak a régi könyvek lesznek bennük megtalálhatók, hanem minden tudomány modern irodalma is.⁶⁰

Kirkwoodnak és a teológiai „mellékzöngé” hangsúlyozása nélkül a public library későbbi elméletalkotóinak közös meggyőződése tehát, hogy az alább ismertetett okok miatt a tudás átadásának bármiféle gátolása, sőt, már az információkhoz való szabad hozzáférés passzív módon való akadályozása, vagyis a könyvtári hálózat megteremtésének elmulasztása úgyszintén Isten ellen való véték. A tervezetek megfogalmazója azonban nem csupán a könyvtári hálózat megteremtésének elvi alapjaival foglalkozott, hanem munkáinak viszonylag rövidebb terjedelme ellenére – hangsúlyosabban 1702-es második írásában – teljes könyvtártani alapvetést állított össze; az elvégzendő munka részletes módszertanát adja a könyvesházak kezelői számára. Kitér a téka fenntartására, a könyvtárossal, a könyvtárral kapcsolatba kerülő „személyzettel” szemben támasztott elvárásokra, a kollekció elhelyezésére, gyarapítására, feldolgozására, a szolgáltatásokra, sőt a mikro- és makrokörnyezetre gyakorolni hivatott elvárt hatásra. Az utolsóként említett szempont már azt sugallja, hogy Kirkwood rendszerének megteremtését nem csak a szigorúan vett „könyvtárkezelői” szinten értelmezte, azt az egész könyves világ – a szerzői, a nyomdai, papírkészítési, kiadói, a bibliográfiai és a könyvtári rendszer, valamint a tékákhoz kapcsolódó könyvkötői szféra – együttesének egyetlen átfogó és koherens információs campusába, a mai fogalommal élve a tartalomipar egészébe integrálja.⁶¹ Minden egyes parókiának saját és teljességre törekvő gyűjteményű könyvtárral kell rendelkeznie, amelynek alapja az ott szolgálatot teljesítő lelkész magántéka, de azt az egyházi adó egyhavi részéből folyamatosan gyarapítani és gondozni kell. Számításai szerint 10 skót fontot kell fizetnie egy személynek a könyvek beszerzésére, másik tizet pedig a könyvkiadásra, ennek fejében a hozzájárulást kifizető, valamint gyermekei és unokái is ingyen használhatnak egy jó könyvtárat, melynek célja minden új könyv és folyóirat beszerzése már „*megjelenésük pillanatában*”. Szerinte sokan maguk is költenek ennyit könyvekre, de koordinálatlanul, így ezen summa felhasználása sokkal kevésbé hatékony. Ha a lelkész meghal, vagy máshová helyezik, gyűjteménye maradjon a közösség tulajdona, de örökösét vagy áthelyezése esetén őt magát kártalanítania kell a gyülekezetnek; a kárpótlásul kapott „könyvpénz”-ből és az új gyülekezetben a számára biztosított kellő javadalmazásból kötelessége mindenkori szolgálati helye tékájának gyarapítása. Az erre meghatározott összegről Kirkwood a lelkészek védelmében úgy rendelkezik, hogy nem a közösség tartozik, hanem minden egyes ember a rá eső részzel, így a tartozás behajtható, a könyvet visszahagyó tulajdonost nem érheti kár. Ha egy parókián többen szolgálnak, akkor meglévő könyvtáraik integrálásakor kötelesek gyűjteményük összehasonlítására és a duplumok értékalapú cserében való hasznosítására, hogy a hiányzó irodalmat is meg tudják szerezni.

A könyvtár kezelése általában a lelkész feladata, de ez átruházható a presbiterekre, a tanítóra vagy a prédikátorra, azonban felelősségvállalásuk jeleként és biztosítékként kellő mérvű kauciót kell letenniük. A megbízhatóság, a „*makulátlan hír*” éppúgy fontos szempont a könyvtárral lazább kapcsolatban álló „személyzet” megválasztásánál, például a nyomdásznál vagy a papírmalom munkatársainál. Kirkwood saját könyvkötő

60 Kirkwood, 1699. i.m. p. 5-6.

61 Kirkwood, 1699. i.m. p. 7-13., illetve Kirkwood, 1702. i.m. p. 79-89.

alkalmazását javasolja, mégpedig úgy, hogy a műhely kialakítása és az eszközökről való gondoskodás, illetve a mester éves javadalmazása a gyülekezet feladata, így a konkrét elvégzett munkákért csak az anyagköltséget kell megfizetni, munkadíjat már nem.

A kisebb közösségekben a könyvtár kezelésével megbízott személyt kell megtanítani a könyvkötés rejtelmére. Természetesen mindannyian rendszeres elszámolással tartoznak, hogy a rendelkezésükre álló anyagiakat hogyan, s mire fordították, sőt a könyvtárak állapotát, működését az egyházlátogatások alkalmával is figyelemmel kell kísérni, a vizitáció jegyzőkönyvében jelentést kell erről készíteni.

A második tervzet az állomány leltározásáról, a könyvtáros helyettesítéséről vagy új bibliotékárius kinevezése esetén az átadás-átvétel mikéntjéről szintén rendelkezik.

A könyvtár számára megfelelő és alkalmas, tiszta, száraz és zárható helyiségről kell gondoskodni a parókián vagy – a későbbi javaslat alapján –, ha több parókia birtokol közös tékát, akkor az ellátandó régió, egyházkerület egyik centrális paplakjában.

A javaslattevő külön hangsúlyozza, hogy célszerű, ha minden könyvtárban azonos rendben vannak elhelyezve a kötetek, így ha egy lelkész vagy diák másik parókia könyvtárát használja, rögtön tudja, hogy mit merre talál benne. A gyarapításban a királyságban meglévő összes könyv nyomtatásban megjelentetett és minden parókiának megküldött jegyzéke nyújtana segítséget – Kirkwood nem határozza meg pontosan, de ez tulajdonképpen központi katalógus és/vagy nemzeti bibliográfia vagy ajánlóbibliográfia. A beszerzések fölött a presbitérium hivatott dönteni, az állomány gyarapítása vagy apasztása nem történhet a könyvtáros saját szándéka szerint. Éppígy a megrongált vagy elveszett könyv kauciójának felhasználása is a „közösségi” hatáskörbe tartozik.

Az egyházi adóból Kirkwood nyomdák szervezését is tanácsolta, mivel Skócia földrajzilag meglehetősen messze van Anglia, illetve Európa jelentős nyomdászközpontjaitól. Az általuk közzétett kiadványokból minden parókiai könyvtárnak „köteles” példányban kellene részesülnie. A műhelyeknek kötelességük kapcsolatban állni Európa kiadóival, és megszerezni egy-egy példányt a kinyomtatni szándékozott könyvekből – ezt a szerzői jogi szabályozás akkori teljes hiánya tette volna lehetővé –, egy királyi vagy parlamenti felügyeletű bizottság hatásköre pedig arról dönteni, hogy a behozott új könyvekből, illetve a régebbi kiadványokból melyik hónapban, mit kell „újra” kiadni. Egy nyomdász a tervzet becslése szerint naponta 9-10 könyvdalt tud kinyomtatni, ami egy olvasó ember napi olvasmányának megfelelő mennyiség; ez évi 3000 oldal, vagyis 10 db 300 oldalas új kötet – és Kirkwood láthatóan nem csupán a jelenben gondolkozott – egy évszázad alatt egyetlenegy parókia tipográfiája 1000 címet tud megjelentetni. Mindazonáltal biztos abban, hogy akadna vállalkozó személy, aki, ha felkérnék vagy megbíznák ezzel, a nyomtatásnak gyorsabb módját is ki tudná dolgozni. A tékák állományáról betűrendes katalógus készítését írja elő a kötet szerzőjének, címének, impresszumadatainak, terjedelmének, árának és jelzetének feltüntetésével. A feldolgozásban a már említett központi katalógus nyújt segítséget. Minden egyes gyűjteményben a könyvek elrendezéseként szintén célszerű a központi katalógus rendjét választani, így az ottani tételszám is átvehető, ezt kell külön cédulán a könyv hátsó kötéstáblájára ráragasztani, a tulajdonos parókia nevét pedig a címlap verzőjára, illetve a tomus utolsó oldalára kell bejegyezni. A legalapvetőbb könyvészeti adatok a kiadvány azonosítását teszik lehetővé, a terjedelemnek a kölcsönzési határidő megállapításában is van szerepe, az árnak pedig többek között a kölcsönzési kaució és

az elköltöző lelkész vagy az örökösök esetleges kártalanítása szempontjából van jelentősége. A központi kötetkatalogusnak azonban útmutatással kell szolgálnia a példányok bearázásának módszerét érintően is: köztudott, hogy ekkoriban még csak terjedelem alapján határozták meg a nyomdák a kötetek árát – sokszor ezért „ugrott” az oldalszámolás a könyvekben – de az egyedi példány értékébe például a kötést szintúgy bele kellett számolni. A katalógusnak – annak mindenkori állapotát tükrözően – négy másolatban kell készülnie: az első a lelkészé, ez tulajdonképpen a kötelezővény a parókia számára, hogyha ki kell fizetnie őt. A második a téka kezelőjéé, hiszen felelősséget kell vállalnia minden könyvért, ám jogi bizonyító ereje miatt ez a jegyzék nem a használati példány, sokkal inkább rendelkezik leltár szereppel, így ezt célszerű az egyházi anyakönyvbe bejegyezni. A harmadik példány a könyvtár „használati olvasói” katalógusa, amelyet mindenki által látható helyen ki kell függeszteni, hogy minden olvasó áttekintést kaphasson a gyűjteményről. A jegyzék utolsó másolatát pedig meg kell küldeni az edinburgh-i székhelyű uralkodói könyvtárnak, ahol az összes parókiai téka jegyzékét „különféle célokra”, például újabb központi katalógus szerkesztésére használják fel.

Az 1702-es változatban Kirkwood a hívek adakozási kedvének ösztönzésére előírta, hogy a donátorok nevét a kötetekben és a katalógusokban is fel kell tüntetni. A könyvtárak a kölcsönzést a gyülekezet tagjaira korlátozzák, de közülük is csak azokra, akik a kölcsönzéskor kellő kauciót tudnak fizetni (a könyv értékének 125%-át, „*hogy a könyvtár ne váljon könyvkereskedéssé*”), és a kölcsönzőnek ígéretet kell tennie, hogy jó állapotban őrzi meg a kötetet. Szintén a könyvtár támogatását célozza az a pont az 1702-es opuszban, hogy csak a könyvtár *benefactorai* (adományozók, támogatók, donátorok, védelmezők) kölcsönözhetnek, ők viszont a presbiteri testület engedélyével külföldre is magukkal vihetik olvasmányaikat, feltéve, hogy azok nem nagyon gyakran keresettek, vagy különlegesen értékesek. A könyvek mozgásáról, használatáról, a határidőkről és a kauciókról magától értetődően nyilvántartást kell vezetni. Ha valaki nem adja vissza időben a nála lévő dokumentumokat, a könyvtárosnak figyelmeztető levelet kell írnia neki, a postaköltséget büntetésül a vétkes olvasónak kell állnia. A kölcsönzési határidőt Kirkwood a könyv méretétől és terjedelmétől, illetve a több gyülekezet által használt könyvesházak esetében a lakóhelytől való távolságtól függően maximum 2-6 hétben határozta meg, de a 15-20 mérföldnél messzebb élő olvasók esetében további egy hét a határidő az egy alkalommal elvihető maximum két kötetre.

Kirkwood a Kirk 1699-es Egyetemes Gyűléséhez benyújtott tervezetében az általa felvázoltak reménybeli további hozadékait is összefoglalta.⁶² Meggyőződése, hogy 200-300 év múlva a parókiai könyvtárak ugyanolyan jelentősek lesznek, mint a világ nagy könyvtárai, ez egyrészt az ország dicsőségét szolgálja; másrészt a tanulás megkönnyítésével Skócia kulturális intézményeivel, valamint képzett és bölcs emberfőkkel dicsekedhet. Az ország férfijai szabadidejüket ezután olvasással fogják tölteni, és nem egyéb „haszontalanságokkal”, például szerencsejátékokkal vagy italozással, ahogyan később a Public Library Act kapcsán szintén elhangzott, hogy a munkások inkább

62 Kirkwood, 1699. i.m. p. 14-15.

a nyilvános könyvtárakat látogassák, mint a kocsmákat.⁶³ A vallási, szellemi, erkölcsi és szimbolikus előnyök mellett a projekt megvalósítása nemzetgazdasági szempontból éppoly mérhető előnyöket rejt magában: új munkahelyeket teremt, fejleszti az ipart, rövid időn belül megszünteti a nyomdászat európai hegemoniáját, illetve az országban tartja azt a pénzt, amit eddig külföldi könyvek és papír beszerzésére fordítottak, vagy a diákok a külföldi tanulmányaik során más országokban elköltöttek. (Kirkwood korában a peregrinációval vagy a cavallierstour-okkal szemben felhozott egyik érv éppen ezt a gazdasági szempontot képviselte; a másik általánosan elterjedt vélemény szerint az otthoni háttér (felügyelet) elvesztésével a külföldön tanuló ifjak számos testi-lelki veszélynek vannak kitéve. Mindkét indok közrejátszott abban, hogy például 1686-ban *I. Frigyes Vilmos* (1620–1688) hesseni választófejedelem megtiltotta, hogy a 30. életévüket be nem töltött fiatal emberek külföldi tanulmányutakra induljanak.⁶⁴)

Mindezen aspektusokat mérlegelve tehát az Overture azt a meggyőződést hirdeti, hogy az Isten oltotta az emberbe a tudásszomjat, ő rendelkezett úgy, hogy a tudás megszerzése a régiek és kortárs szerzők könyveiből lehetséges, tehát a Teremtő művének, igazságának, nagyságának, mindenhatóságának megismerése Neki tetsző cselekedet, ezért alkotott bennünket értelmes lényeknek, ám megfelelő könyvtár és képzettség hiányában a lelkészek nem lehetnek képesek helyesen rávezetni a híveket a hit igazságaira. Így – Kirkwood 1699-es szavaival élve – remélhető, hogy „*a leírtak meggyőzik az oktatás támogatóit arról, hogy a parókiái könyvtárak rendszerének megszervezése szükséges és könnyű, gyümölcsöző és tiszteletreméltó, érdekünk és kötelességünk*”.⁶⁵

Minden meggyőző érv és az 1699. évi Egyetemes Gyűlés támogató hozzáállása ellenére azonban Kirkwood elképzelése – amely az utókor ítélete szerint az extravagancia és a gondos részletesség keveréke⁶⁶ – sajnos nem valósult meg. Kirkwood korábbi írása törhetetlen optimizmusról tanúskodik azt illetően, hogy milyen könnyen és egyszerűen meg lehet szervezni a parókiái tékák rendszerét;⁶⁷ a lelkész elkötelezettségében túlértékelte a kortársak ügybuzgalmát. Programjának legnagyobb gátja az volt, hogy a klérus tagjai nem akartak saját könyvtáraiktól megválni, másrészt pedig az, hogy az általa erre a célra tervezett 72 000 skót font egyházi adó túl magas összeg volt egy olyan szegény ország számára, mint az akkori Skócia.⁶⁸ 1702-re Kirkwood átdolgozta a tervezetét, és az adományok gyűjtését is elkezdte. A felajánlások, könyvek és pénzadományok összegyűjtésével két londoni könyvkereskedőt, *Taylor*t és *Robinson*t bízott meg.⁶⁹ A második javaslatot az 1705-ös Egyetemes Gyűlés végül elfogadta, és a plánus megvalósításában jelentős előrelépések történtek éppen annak köszönhetően, hogy nem az adókból, hanem jó szándékú donátorok, a gyülekezetekhez tartozó

63 Idézi: Mokyr, Joel: *The Oxford encyclopedia of economic history*. vol. 1. Oxford University Press. Oxford, 2003. p. 281. Az eredeti szövegben az erkölcsi mondanivaló mellett a public library – public house szójáték is figyelemre méltó. Utóbbi kifejezés jelentésével kapcsolatban vö. Johnson, i.m. p. 3., illetve *Oxford advanced learner's dictionary*. 4. ed. Oxford University Press. Oxford, 1989. p. 1008.

64 Bauer, Hans: *Wenn einer eine Reise tat: Eine Kulturgeschichte des Reisens von Homer bis Baedeker*. Leipzig: Koehler&Amelang, 1971. p. 98., 103.

65 Kirkwood, 1699. i.m. p. 15.

66 Scottish, i.m.

67 Kirkwood, 1699. p. 15.

68 Scottish, i.m.

69 Kirkwood, 1702. p. 76.

nemesek adományaiból szervezték meg a tékák rendszerét,⁷⁰ és ezzel példát adott az angliai domináns gyakorlattal szemben a klérus támogatására az adóból történő finanszírozás mellett.⁷¹ Helyzetét azonban nehezítette, hogy a skót Lawlanddel ellentétben a Highland birtokosai nem támogatták olyan szívesen és bőkezűen a parókiákat intézményeik fenntartásában. Annak ellenére tehát, hogy a parlamentben és az Egyetemes gyűlésben már korábban helyeselték a tervet, mégsem tettek meg mindent a végrehajtásáért. Kirkwood láthatóan túlzott mértékben számított a nemesi patrónusok nagylelkűségére. Az egyedüli könyvtár, amely még a program elindítójának életében igazán hathatós segítséget kapott, az *Inverness Kirk-Session Library* (az észak-skóciai invernessi egyházi bírósági könyvtár) volt. Ennek gyűjteménye kezdetben 200 tomust számlált, többek között ír Bibliái és katekizmusai is voltak; az első 10 évben 105 donátor gazdagította a tékát, amely 1737-re 1232, 1777-re 1599, 1890-re pedig több mint 3300 kötetesre nőtt.⁷² Mindazonáltal az önkéntes felajánlásokból és a már meglévő gyűjtemények integrálásával a Skót Egyház Egyetemes Gyűlése 1704-ben elfogadta a két évvel korábbi tervezetet, és elindította a programot. Ebből az alkalomból a Gyűlés köszönőlevelet írt a Society for Propagating Christian Knowledge-nak, illetve az akkor Londonban tartózkodó James Kirkwoodnak, aki „*hathatós közreműködője volt a javaslat kidolgozásának*”⁷³; a döntéshozatal után 1708-ig 77 új téka szerveződött meg a Skót Felföldön, ebből 19 presbitériumokhoz, 58 pedig parókiákhoz kötődően.⁷⁴ Előbbiek egyenként mintegy 100, utóbbiak megközelítőleg 40 kötetet számláltak, nagyrészt angol és latin teológiai munkákat birtokoltak, gael nyelven csak a Biblia volt bennük megtalálható.⁷⁵

1709-ben Kirkwood halála után a könyvtáralapítási munkálatok de jure tovább folytatódtak, az Egyetemes Gyűlés felszólította a tékával nem rendelkező parókiákat a hiány pótlására, de hivatalos segítséget nem adtak hozzá, így Skóciában a parókiái közkönyvtári hálózat kiépítése de facto kevés sikerrel járt, a nyilvános könyvtári rendszer megteremtésére irányuló első kísérlet további és igazán maradandó eredménnyel nem járhatott.⁷⁶

ÖSSZEZÉS

Kirkwood munkássága több szempontból érdekes és fontos momentuma a tágan értelmezett, modern könyvtár- és információügy történetének, hiszen ő nemcsak saját könyvtárának nyilvánossá tételével írta be nevét a skót (és az egyetemes) könyvtár-, illetve művelődéstörténetbe, hanem Skóciában elsőként az egész országra kiterjedő nyilvános könyvtári rendszer megalkotóját, kidolgozóját tisztelhetjük benne. A könyv-

70 Scottish, i.m.

71 Jackson, i.m. p. 209-210.

72 Crawford, i.m. p. 98., 106.

73 Dickson, i.m. p. 116.

74 Scottish, i.m.

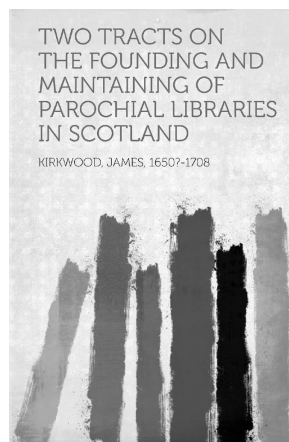
75 Crawford, i.m. p. 105.

76 Jackson, i.m. p. 209-210.

vesházak általa kimunkált modellje kétségtelenül következik a protestáns egyházi rendtartásokban meggyökeresedett, eredetileg Luther 1524-ben publikált *Sendbriefjében* vázolt egyházi és kulturális intézményrendszeréből, azonban számos olyan elemet szintén tartalmaz, amely a mai könyvtári világban éppoly fontos, és sok figyelmet érdemel. Tervezete a könyvtári rendszer részének tekinti a bibliográfiát, a könyvkiadást, nyomdászatot, a könyvtárak közötti gyűjteményszervezési együttműködések, az állományvédelmet, a központi katalogizálást, a feldolgozó munka egységesítését és a kistérségi ellátást.⁷⁷ Nem véletlen tehát, hogy a több emberöltőre a szakmai közös tudáskincsből kikapott, „lappangó” munkákat a XIX-XX. század fordulóján, a nemzeti és nemzetközi együttműködések fellendülésének, a globalizáció ős-kezdetének időszakában fedezték fel újra, és tették közzé hasonló, illetve szövegközlő kiadásban.

Mindkét eredeti kiadvány meglehetősen ritka, az 1699-es Overture a fakszimiléjét közléte és a kötet bevezetését író *William Blades* (1824–1890) számos híres könyvtárat sorol fel, amely nem rendelkezik példánnyal belőle. Ő maga két gyűjteményben találkozott a művel: az egyik egy bizonyos glasgow-i *Ferguson* professzor magángyűjteményében található meg, *William P. Dickson* közlése szerint *Kirkwood* másik munkájával egybekötve,⁷⁸ a másik a wigani nyilvános könyvtár tulajdona,⁷⁹ mindazonáltal az utóbbiról készült 1899-es *Blades*-féle edíció is csak 100 példányban jelent meg. *Kirkwood* 1702-ben publikált második tervezete, a *The dictionary of national biography* közlése alapján csupán egyetlen példányban maradt fenn,⁸⁰ ennek modern kiadása 1906-ban készült.

Alaposabb kutatás során bizonyosan rá lehetne még bukkanni e művek további egyedeire, néhány további példány azonban nem kérdőjelezné meg, hogy nyomtatott formában ritka és értékes forrásokról van szó. Digitalizált változatuk azonban könnyen elérhető, és haszonnal forgatható a mai olvasók számára is. Tolle lege!

James Kirkwood 2013-ban megjelentetett műve (Hardpress Publishing)

⁷⁷ Aitken, i.m. p. 6.

⁷⁸ Dickson, i.m. p. 116.

⁷⁹ Blades, i.m. p. 5.

⁸⁰ Kirkwood, i.m. 1963-1964. p. 225.